

Кудря І.Г.

ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ КОНФУЦІАНСТВА

Практична філософія конфуціанства є духовною основою китайської цивілізації, оскільки формує аксіологічні засади соціально-політичного порядку. В практичній філософії конфуціанства центральне місце займали питання моральної природи людини, управління державою, освіти, виховання та культивування етично відповідального громадянина. Фундаментальними принципами конфуціанської етики виступали принципи людяності і ритуалу. Розвиток і систематизація основних ідей конфуціанства в сфері етики і практичної філософії пов'язані з мислителями Мен-цзи і Сюнь-цзи.

Ключові слова: гуманність, ритуал, етика, конфуціанство, благо.

Постановка проблеми. Конфуцій (551–479 рр. до н.е.) запропонував етичну реформу китайського суспільства. Його основна пропозиція передбачала обмеження примусу і репресій з боку держави. Модернізацію китайського суспільства мала розпочати та очолити еліта суспільства, тобто люди з високою освітою та етичними принципами. Будучи ініціатором цих модерністських ідей, Конфуцій став визнаним засновником школи вчених, яка ще називається конфуціанською інтелектуальною традицією.

Конфуціанці були освіченими людьми, які прагнули перетворити репресивний державний адміністративний апарат на етичну модель державного управління. Дуже швидко частина цього широкого інтелектуального руху освічених вчених-філософів (ши) стала державними консультантами. Головна мета конфуціанської моделі модернізації полягала в культивуванні етичного та дисциплінованого суспільства.

Аналіз публікацій. Ключовим текстом, в якому викладені основні принципи конфуціанства, є «Аналекти Конфуція» (Лунь Юй). Аналекти в перекладі з грецької мови означає вибрані твори одного або кількох авторів. Текст складається з фрагментів, створених генераціями учнів Конфуція і написаних через сімдесят років після смерті самого Конфуція.

Оскільки аналекти написані рядом авторів, існує певна відмінність інтерпретацій ключових понять в них. Можна побачити відмінності між поняттями, які відображають власні ідеї Конфуція та іншими поняттями, які були модифіковані або вставлені пізніше. «Аналекти Конфуція» (Лунь Юй) важливі для розуміння інтелектуальної історії конфуціанства та китайської цивілізації загалом.

У цьому аспекті аналекти – це збірник етичних приписів поведінки людей, а не всеосяжний систематичний філософський трактат.

Постановка завдання. Визначити, які питання і принципи займали центральне місце у практичній філософії конфуціанства. З'ясувати, який внесок зробили у розвиток і систематизацію основних ідей конфуціанства в сфері етики і практичної філософії мислителі Мен-цзи і Сюнь-цзи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною метою конфуціанських аналектів був розвиток та заохочення рефлексивного мислення про етичні вчинки та обов'язки. З огляду на цю методологію, в рамках філософії конфуціанства були розроблені два фундаментальні принципи рен (гуманності) та лі (поведінкової пристойності). Базуючись на цих принципах, можливо досягнути конфуціанського ідеалу цивілізації. Будь-яке розуміння конфуціанської філософії спирається на те, як ми розуміємо ці два принципи та взаємодію між ними.

Рен або гуманність у своєму ранньому застосуванні позначало мужність, як особливу якість правителя. Гуманність також позначала доброзичливе ставлення правителя до своїх підданих. Проте в конфуціанській рефлексії це поняття поступово стало означати моральну якість, характерну для людини загалом. В різних варіаціях поняття гуманності широко використовувалося в ранній конфуціанській філософії, позначаючи людяність загалом, людяність як визначну характеристику людини або природну людську чесноту співчуття. Таким чином, цю характеристику визначали багатьма способами, але найчастіше, як вроджений стан чи особливість колективного суспільно-політичного життя. В китайській мові

слово гуманність складається з двох символів, лівий означає одну людину, а правий дві. Це говорить про те, що змістом цього поняття є білатеральні людські стосунки.

Принцип гуманності виступав вихідною точкою етичної поведінки особи. Він діяв за умови, якщо між людьми існує загальна згода та спільні інтереси. Спільність інтересів або взаємність позначалися поняттям шу. З поняттям взаємності пов'язано поняття чжун, яке зазвичай розуміється як сумлінність або обов'язок, відданість. Разом ці два поняття – чжуншу – означають найкращий спосіб досягнення власної мети в умовах взаємовигідних відносин (шу) на підставі відданості один одному (чжун). У цьому аспекті, чжун і шу можна розуміти як два виміри етичної діяльності.

«Аналекти Конфуція» представляють собою версію золотого правила етики: не робіть іншим те, що ви не хочете, щоб зробили вам. Ця формула інколи називається «срібним правилом», оскільки вона містить більш конформістський смисл: це правило не вимагає добрих вчинків, а лише тих, які не завдають шкоди.

У конфуціанській філософії культивування взаємовигідних і благодійних відносин є невід'ємною частиною етичного життя. Суспільство симбіотичне, а не антагоністичне. Конфуціанське ідеальне суспільство є ідеальною великою родиною: правитель – це доброзичливий батько нації або великої сім'ї. Гуманність і культивування особливих стосунків починається з сімейних відносин. Іншими словами, гуманність виникає в сім'ї. Саме сімейний контекст забезпечує первинне середовище для морального розвитку. У цьому середовищі людина навчається бути лояльною, співпереживати, вести переговори, любити, піклуватися, виявляти співчуття, висловлювати жаль, вгамовувати пристрасті та встановлювати пріоритетність своїх обов'язків. Навички і уміння, отримані в сімейному середовищі, є життєво важливими для взаємодії людини з іншими людьми у подальшому суспільному житті. Сімейні відносини відіграють домінуючу роль під час формування людини.

Гуманність як етична мудрість тісно пов'язана з такими соціальними настановами: повага, толерантність, доброзичливість, працьовитість та щедрість. Крім цього, для гуманності необхідні такі якості характеру, як мудрість, праведність, сміливість і рішучість. Принцип гуманності реалізується в різних контекстах: сімейному, державному та соціальному.

Більш повне розуміння принципу гуманності вимагає розгляду іншого важливого принципу – лі

(ритуал). Цей принцип присутній у всіх нормативних кодексах поведінки китайського суспільства. Він широко використовувався в доконфуціанські часи для позначення ритуальної релігійної поведінки з метою отримання надприродного захисту та благословення божеств.

В первісні часи вважалося, що прихильність богів може привернути ритуальна жертва. Багато ритуалів присвячених, зокрема, врожаю, проводилися тільки імператором, який також вважався «Синою неба». Протягом періоду воюючих держав сфера застосування принципу лі поступово розширювалася і стала позначати благопристойність у взаємодіях між пересічними громадянами.

Стандарти і норми благопристойності служили керівництвом для правильної поведінки в ряді контекстів: між дітьми та батьками, підданим і правителем, чиновниками та імператором. На підставі принципу лі були розроблені чіткі стандарти для певного типу поведінки відповідно до конкретного місця і часу.

В ідеалі, впровадження практики лі сприяло гуманізації людських відносин. Крім свого основного етичного змісту, принцип лі містить значний естетичний компонент. Конфуціанський принцип лі виступав альтернативою щодо легістського принципу фа (закону) як засобу управління державою. «Ця система становить основу конфуціанської концепції управління Піднебесної за принципом лі «ритуалу (етикету)», протиставлена вченню легістів, які наголошували на дотриманні закону і на покарання в разі його порушення» [1, 87].

Наявний глибокий зв'язок між гуманністю і ритуалом. Взагалі мета конфуціанської етичної програми – самовдосконалення – полягала в тому, щоб навчитися бути людиною. Принципи гуманності і ритуалу пов'язані між собою, як внутрішньо, так і зовнішньо. Принцип гуманності стосується внутрішнього, морального змісту людини. Навпаки, основу принципу ритуалу становлять зовнішні, соціально сконструйовані норми, які керують і певним чином обмежують внутрішнє Я.

Відповідно виникає питання, що є важливішим для конфуціанської етичної програми, природні (внутрішні) моральні якості або їх зовнішнє культивування. Гуманність виступає етичною та мотиваційною основою ритуальної благопристойності. Рен є моральним принципом вищого порядку. Внутрішня мораль не обумовлена ритуалом (лі) ззовні. Гуманність, як вищий моральний принцип, надає сенс ритуалу. Іншими словами, гуманність є шкалою критеріїв оцінки практики ритуалу. Проте гуманність, як принцип вищого

порядку, не зменшує значущість ритуалу в конфуціанській філософській традиції.

На відміну від гуманності, ритуал більш легко підлягає регулюванню. Ритуал виконує просвітницьку та цивілізаційну функцію, оскільки забезпечує дотримання суспільної благопристойності. Суспільство, яке керується ритуалом, буде організованим і дисциплінованим.

Ритуал відіграє величезну роль в соціалізації людини. В конфуціанстві лі зі звичайного обряду або ритуального жертвопринесення перетворився в механізм виховання та соціалізації, завдяки якому людина стає гуманною, тобто соціальною.

Гуманність і ритуал є взаємозалежними принципами. Це означає, що будь-який з двох принципів не має самостійного значення. Відповідно до цієї точки зору, гуманність проявляється лише в практиках ритуалу.

Розроблені в рамках практичної філософії конфуціанства, принципи гуманності і ритуалу спричинили значний вплив на культуру країн Східної Азії. Саме в контексті конфуціанського філософського дискурсу були вироблені основні азійські цінності. Разом гуманність і ритуал становлять основу конфуціанської практичної філософії, а усвідомлення їх взаємодії виявляє багато фундаментальних елементів конфуціанської філософської думки. Ретроспективний розгляд понять гуманності і ритуалу спонукає до подальшого дослідження питань пов'язаних з моральним вихованням в суспільно-політичному контексті.

У конфуціанській філософській думці, культивування гуманних (цивілізованих) відносин є невід'ємною частиною китайської ідентичності. Інше питання, пов'язане з принципами гуманності і ритуалу, стосується впливу соціально-етичних норм на конкретного індивіда. Нарешті, важливим аспектом конфуціанської практичної філософії є співвідношення колективного та індивідуального. Можна з певністю стверджувати, що конфуціанство є спробою поєднання колективістсько-індивідуалістичних характеристик соціально-політичних організацій. Фактично, конфуціанська практична філософія, яка базується на принципах гуманності і ритуалу, є втіленням колективістсько-індивідуалістичного підходу до суспільно-політичної організації держави.

Модель етичного суспільства Конфуція була простою та ідеалістичною: належне державне управління починається з морального самовдосконалення еліти. Впровадження конфуціанської етичної моделі держави мало далекосяжні наслідки в китайському суспільстві та культурі.

Ідея, що виховання і освіта породжують морально відповідальну особу, була прищеплена до системи китайського державного управління. Ця система проіснувала від епохи династії Хань (206 р. до н.е.–206 р. н.е.) до 1905 р.

Така тривалість була обумовлена декількома причинами. По-перше, доступ до влади був пов'язаний з рівнем освіти і етичними якостями. Це була позитивна зміна, яка означала перехід від спадкового державного правління до компетентного та етичного управління. По-друге, освіта та виховання набули надзвичайно високого статусу у китайському суспільстві. Нарешті, конфуціанська етична програма мала життєво важливі наслідки для китайського суспільства завдяки низці її ключових рис: увага до розвитку індивіда в цілому, особливий акцент на культивуванні моральних якостей людини, інтегрований характер особистісного розвитку та соціально-політичного прогресу.

Конфуціанство було оптимістичним, але прагматичним, в оцінці людських моральних здатностей та способів їх формування з метою отримання більш продуктивних результатів для суспільства.

Визначний внесок в розвиток конфуціанської практичної філософії зробили Мен-цзи (385–312 рр. до н.е.) і Сюнь-цзи (310–219 рр. до н.е.). Мен-цзи, учень Конфуція другого покоління, стверджував, що людська природа є доброю. «Схильність до таких чеснот, як гуманність, справедливість, етикет, мудрість, дана людині від природи, як і її совість. Це те, що відрізняє її від тварини. Мен-цзи вважає, що людина від народження відчуває жалість, соромиться зла, їй властиво бути ввічливою і шанобливою, вона в змозі відрізнити правду від брехні» [1, 98].

Відповідно до Мен-цзи, зло обумовлене різними сторонніми чинниками, які призвели до того, що людина спотворила свою первісну добру природу. Отже необхідне виправлення для відновлення втраченого вихідного блага.

Сюнь-цзи вважав, що людська природа була зло з самого початку, і що її треба виправити, щоб уникнути подальшого розкладання людського роду. Питання щодо людської природи та її виправлення знайшли свій розвиток, як в конфуціанській школі, так і за її межами. Мен-цзи є автором трактатів конфуціанського канону «Чотири книги» (Си-Шу). По суті, філософія Мен-цзи є гуманістичною та етичною. Його теорія про природу людини більш просунута, систематична та логічна, ніж у Конфуція [4, 59.]. На цій основі він побудував свою теорію гуманної держави.

Інші концепції людської природи, що відрізнялися від Мен-цзи, наголошували, що моральність не є внутрішньою частиною людської природи; людина народжується, як чиста дошка, і стає хорошою або поганою залежно від впливу навколишнього оточення; деякі люди народжуються внутрішньо добрими, а інші – злими. Основною етичною проблемою Мен-цзи, як теоретичною, так і практичною, була моральна самокультивація [3, XI].

Перший підхід відокремлює моральність від природи людини, тоді як другий підкреслює вплив на людей зовнішніх факторів. Третій підхід заперечує твердження Мен-цзи, що благо – універсальна характеристика людини. Стверджуючи, що внутрішня доброта є універсальною рисою людини, Мен-цзи наголошує, що всі люди потенційно добрі, незалежно від спадкового статусу. Співвідношення спадкового статусу і морального виховання було важливою темою в конфуціанській практичній філософії.

Як правило, конфуціанцями були звичайні люди без благородного походження, яким необхідно було легітимізувати своє становище. Мен-цзи навіть сформулював трансцендентну основу моральної людської природи на підставі єдності між небом та природою людиною. Людина, яка культивує свою природу служить небу (тянь).

Осереддям людської природи Мен-цзи вважав сінь «серце», це поняття позначає душевні характеристики, а не анатомічний орган. Сінь – це комплекс внутрішніх психічних рис людини. Мен-цзи визначив такі основні прояви сінь: симпатія, моральне почуття, повага, мудрість.

Теорія природи людини Мен-цзи починається позитивною тезою про універсальну вихідну доброту, а завершується оптимістичним баченням етичного, добре керованого суспільства. Ідеї Мен-цзи та його прагнення до гуманної держави мали велику популярність в умовах тогочасної війни та тотального терору.

Сюнь-цзи виступав проти поглядів легізму, даосизму, моїзму та школи імен. Сюнь-цзи не просто критикував кожен з цих поглядів. Першою чергою він синтезував те, що, на його думку, було важливими елементами цих різних філософій з його особистими конфуціанськими переконаннями. Наприклад, Конфуцій відхилив закон або покарання (фа) як інструмент управління. Сюнь-цзи був більш реалістичним, підтверджуючи негативні наслідки фа, він вважав, що метода морального виховання самого по собі недостатньо для трансформації суспільства.

На відміну від позитивної оцінки людської природи Мен-цзи, погляди Сюнь-цзи більш песимістичні. Його трактат називається «Людська природа є злою». «Якщо Менцзи виходив з доброти людського начала, інший видатний представник конфуціанської школи Сюнь-цзи висував протилежну точку зору. На його думку, прагнення людини до наживи, тілесні пристрасті і небажання працювати свідчать про те, що людина зла за своєю природою. Добро ж досягається шляхом виховання в ній етичних норм і ритуалу. Сюнь-цзи вважає, що в умовах міжусобних воєн князівств необхідно внести в ідею управління за допомогою етикету складову фа <...>» [1, 98].

Сюнь-цзи починає свій трактат з постулату про нестачу морального добра в первісній людській природі. Людина – це зло. Добро – це результат свідомої діяльності. Людина вже народжується з почуттям заздрості та ненависті. Отже будь-яка людина, що слідує за своєю природою і потурає своїм емоціям, неминуче втягнеться у розбій та розбрат, буде порушувати закони і правила суспільства і закінчить злочинцем. Ідея цзянь (зла) є антонімічною щодо чеснот [2, 99].

Сюнь-цзи не просто заявляє, що людська природа неморальна. Він акцентує увагу на її анти-соціальних наслідках. Розбіжності між Мен-цзи та Сюнь-цзи породжують важливі філософські та етичні питання.

Мен-цзи виступав за виховання соціально позитивної поведінки, тоді як Сюнь-цзи передусім за запобігання антисоціальної поведінки. Моральне виховання у Мен-цзи здебільшого пов'язане з поняттям сінь. З іншого боку, Сюнь-цзи висуває більш широку програму, яка підкреслює важливість узгодженої соціальної регуляції, з застосуванням лі і фа. Усвідомлюючи, що природа людини є злою, і що вона недисциплінована, держава має створити правила пристойності, а також встановити закони для того, щоб виправляти людські почуття, перетворювати їх і керувати ними. Лі заохочує до позитивної поведінки, тоді як фа, яке діє через покарання, перешкоджає негативній поведінці.

Лі і фа є інструментами встановлення суспільно-політичного порядку. Вони працюють у тандемі – лі заохочує альтруїстичні тенденції, а фа обмежує пристрасті. Сюнь-цзи ретельно досліджує ритуал і його застосування. Лі сприяє здійсненню соціальної гармонії, оскільки допомагає визначити місце кожної людини в мережах суспільних взаємин. Лі використовує різні засоби мовлення, харчування, одяг та житло. Як модель,

ритуал допомагає досягти золотої середини. Ритуал – це трансформація первісної природи людини за допомогою набутих характеристик.

Ця концепція лі дещо відрізняється від її розуміння Конфуцієм, який розглядає лі разом з рен, а також Мен-цзи, який ототожнював лі з практичним глуздом. В обох цих філософів лі є методикою виховання людських моральних якостей. Сюнь-цзи пов'язує лі з фа, надаючи першому компонент відповідальності. Для порівняння, підхід Сюнь-цзи до морального порядку є більш обґрунтованим та більш зваженим у своїх припущеннях щодо людської природи. Його концепція зовнішнього регулювання поведінки, є більш життєздатною системою, ніж ідеалістичний гуманізм Мен-цзи.

Ще один аспект підходу Сюнь-цзи пов'язаний з його дискусіями з діалектиками про імена та їх зв'язок з реальністю. Діалектик Гунсунь Лун підкреслював абсолютну природу імен, надавши їм статус, схожий на універсалії. Ця дискусія про імена та їх зв'язок зі світом була головною філософською проблемою з IV ст. до н.е. Конфуцій досліджував застосування імен для встановлення норм суспільних відносин.

Чженмін (виправлення імен) в конфуціанській філософії є етичною теорією щодо відповідного поведінки тих, хто носить певні імена. Сюнь-цзи стверджував, що немає ніякої містики пов'язаної з походженням імен, оскільки їх значення є звичайним. Кожен погоджується вико-

ристовувати певне ім'я, оскільки існує домовленість.

Створення норм шляхом визначення імен (понять) – є потужним інструментом, за допомогою якого можна керувати цілими народами. Сюнь-цзи доводить, що роль держави полягає не в тому, щоб обмежувати людей від бажань, а скоріше управляти бажаннями і прагненнями людей.

У своїх етичних концепціях Мен-цзи і Сюнь-цзи починають з протилежних засновків. Мен-цзи спирається на вихідне припущення, яке поділяло раннє конфуціанство, про доброту, притаманну людській природі. Він оптимістично вважав, що трансформація суспільства відбудеться, якщо ці начала добра будуть культивовані. Сюнь-цзи, з іншого боку, постулює, що для модернізації не достатньо однієї моралі, вона повинна бути зміцнена лі і фа. Тим не менш, він робить оптимістичний прогнози для суспільства. Сюнь-цзи однозначно стверджує, що етичне вдосконалення є реальною можливістю для всіх людей.

Висновки. Обидва філософи недвозначно утверджують рівність усіх людей. Поняття рівності, яке вводять Мен-цзи і Сюнь-цзи, не тільки позбавляє легітимності історичну природну нерівність (тобто нерівність через право вищого народження), але також критикує існуючу нерівність. Вони кидають виклик спадковій аристократії і замінюють її етичною меритократією. Модель держави, яку вони запропонували, по-суті є соціальною інженерією суспільства.

Список літератури:

1. Тань Аошуан. Китайская картина мира: Язык, культура, ментальность. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 240 с.
2. Knoblock J. Xunzi: a translation and study of the complete works. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994. xix, 433 p.
3. Mencius. Translated by Irene T. Bloom. Edited by Philip J. Ivanhoe. New York: Columbia University Press, 2009. xxii, 178 p.
4. Yong Choon Kim. Oriental Thought: An Introduction to the Philosophical and Religious Thought of Asia. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 1989. 394 p.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ КОНФУЦИАНСТВА

Практическая философия конфуцианства является духовной основой китайской цивилизации, поскольку формирует аксиологические основы социально-политического порядка. В практической философии конфуцианства центральное место занимали вопросы нравственной природы человека, управления государством, образования, воспитания и культивирования этически ответственного гражданина. Фундаментальными принципами конфуцианской этики выступали принципы человечности и ритуала. Развитие и систематизация основных идей конфуцианства в сфере этики и практической философии связаны с мыслителями Мэн-цзы и Сюнь-цзы.

Ключевые слова: гуманность, ритуал, этика, конфуцианство, благо.

THE PRACTICAL PHILOSOPHY OF CONFUCIANISM

The practical philosophy of Confucianism is the spiritual basis of Chinese civilization, as it forms the axiological bases of the socio-political order. In the practical philosophy of Confucianism, the central place was occupied by the issues of the moral nature of man, the management of the state, education, training and cultivation of an ethically responsible citizen. Fundamental principles of Confucian ethics were the principles of humanity and ritual. The development and systematization of the basic ideas of Confucianism in the field of ethics and practical philosophy are connected with the thinkers of Mencius and Xunzi. Both philosophers unequivocally affirm the equality of all people. The notion of equality introduced by Mencius and Xunzi not only deprives historical natural inequality (i. e., inequality through the right of higher birth) of legitimacy, but also criticizes existing inequality. They challenge the hereditary aristocracy and replace it with ethical meritocracy. The model of the state they proposed per se is social engineering of the society. In their ethical conceptions, Mencius and Xunzi start from opposite foundations. Mencius relies on the original assumption about the goodness inherent in human nature shared by the early Confucianism. He was optimistic that the transformation of society would take place if these principles of good were cultivated. Xunzi, on the other hand, postulates that the only morality is not enough for modernization, it must be strengthened by li and fa. However, he makes optimistic forecasts for the society. Xunzi unequivocally states that ethical improvement is a real opportunity for all people

Key words: humanity, ritual, ethics, Confucianism, good.